

Samoubojstvo iz vjerskih razloga i kao čin heroizma

Analiza samoubojstva u Masadi te samoubojstva za vrijeme holokausta prema rabinskoj literaturi

KOTEL DADON*

• <https://doi.org/10.31823/d.31.4.1> •

UDK: 27-428-242.6.5:343.614*355.1-058.65 • Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 8. srpnja 2022. • Prihvaćeno: 30. studenoga 2023.

Sažetak: U ovome članku autor analizira stav judaizma prema samoubojstvima počinjenima iz vjerskih razloga, ponekad potaknutima junaštvom, i raspravlja o tome stavu. Članak počinje uvodom, za kojim slijedi općeniti pregled stavova izvora židovskoga zakona spram samoubojstva počinjenoga radi posvećenja Božjega imena. Središnji dio ovoga članka sastoji se od analize kolektivnoga samoubojstva zelota u Masadi te stava judaizma prema raznovrsnim pokušajima samoubojstva tijekom holokausta. U ovome istraživanju autor se koristi izvorima iz židovskoga zakona (halahe) kako bi preispitao koji su ispravni stavovi prema tim slučajevima te razmotrio praktične implikacije koje takvi slučajevi mogu imati na život današnjega čovjeka. Mnoge izvore rabinske literature, od talmudskih vremena do modernoga doba, kojima se koristi u ovome članku, autor je prvi put preveo s hebrejskoga i aramejskoga na hrvatski jezik.

Ključne riječi: samoubojstvo; Masada; holokaust; rabin; halahe; Talmud.

Uvod

Samoubojstvo je duboko povezano s osobnom i privatnom odlukom čovjeka da okonča vlastiti život. Takav čin društvo promatra u negativnom svjetlu, kao djelo koje upućuje na slabost osobe. Neposrednoj obitelji samoubojice ta odluka nanosi patnju i bol, a bližnjima uzrokuje i osjećaj nelagode i sramote. Kolektivna samoubojstva sku-

* Izv. prof. dr. sc. Kotel Dadon, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska, kdadon@gmail.com

pine ljudi s druge strane, kakvih je bilo mnogo u povijesti, počinjena zbog ideologije ili ideološke krize (općenite, političke, vjerske ili društvene), u mnogim su slučajevima prepoznata kao primjeran čin junaštva i nadahnuće budućim generacijama.

Prema Durkheimu,¹ samoubojstvo ne bi trebalo promatrati kao osobni, nego kao društveni fenomen koji ovisi o strukturi vrijednosti u društvu te o razini povezanosti pojedinaca koji čine pojedino društvo. Stoga, kada je ugroženo postojanje kohezivnoga društva, pojedinci će počiniti samoubojstvo za dobro svojega društva i takvo samoubojstvo Durkheim naziva altruističnim. S druge strane, kada je samoubojstvo uzrokovano niskom socijalnom kohezijom i pojedinac ne osjeća posvećenost društvu i drugima, samoubojica se ne zamara razmišljanjem o tome kako će njegov postupak utjecati na druge. Takvo samoubojstvo, potaknuto samo osobnim motivima, naziva se egoističnim samoubojstvom.

Taj sociološki pogled na čin samoubojstva objašnjava zašto isto djelo može u raznim okolnostima dovesti do različitih društvenih stigma te se smatrati ponekad negativnim, a ponekad pozitivnim postupkom.

Tema samoubojstva povezana je s mnogim znanstvenim granama i poljima kao što su medicina, filozofija, moralnost i teologija. Svrha je ovoga članka preispitati stav judaizma prema samoubojstvu iz religijskih razloga te prema samoubojstvu potaknutom junaštvom.

Pri istraživanju osvrnut ćemo se na pitanje samoubojstva kao načina posvećenja Božjega imena, nakon čega će uslijediti analiza kolektivnoga samoubojstva zelota u Masadi, a na kraju ćemo preispitati i stav judaizma prema slučajevima samoubojstva i raznovrsnim pokušajima samoubojstva, uključujući i altruističnu žrtvu pojedinaca tijekom holokausta.

Služit ćemo se vjerskim izvorima kao što su *Talmud* i rabinska literatura, svjetovnom i povijesnom literaturom iz vremena uništenja drugoga Hrama te drugom literaturom o samoubojstvu iz perspektive judaizma. Među pitanjima koja ćemo analizirati u ovome članku u kontekstu samoubojstava u Masadi i tijekom holokausta bit će sljedeća:

Kako je koncept קִידוּשׁ ה', posvećenja Božjega imena, uključen u kontekst samoubojstva? Koji bi bio ispravan stav prema židovskom zakonu kada su u pitanju različiti junaci koji su vlastitom voljom okončali svoje živote? Smije li ih se smatrati izvorima nadahnuća za buduće generacije ili je njihov čin bio pogrešan? Postoje li prema judaizmu slučajevi kada je samoubojstvo dopušteno? Kako bi se trebali ponašati zatočeni vojnici?

¹ Usp. D. É. DURKHEIM, *Hahitabdut*, (heb = hebrejski) Tel-Aviv, 2002., 165–180.

1. Samoubojstvo i 'הַקִּדּוּשׁ ה' *kiduš Hašem* – »posvećenje Božjega imena«

Kiduš Hašem središnja je vrijednost u židovskoj tradiciji i smatra se jednom od *micvot*² u *Tori*. U pravilu, ponašanje čovjeka upućuje na veličinu i veličanstvenost njegova Boga jer okolina povezuje čovjekovo ponašanje i način života s njegovom vjerom i religijom. Stoga svatko mora pomno paziti da njegovo ponašanje bude prikladno. Ta *micva* također obvezuje Židova da u nekim slučajevima žrtvuje svoj život.

Mudraci su zapovijed »posvećenja Božjega imena« naučili iz *Tore*, i to iz idućega stiha:

»Moje zapovijedi držite i vršite ih. Ja sam Svevišnji! Ne oskrvnjajte moga svetog imena, nego **neka budem proglašen svetim među Izraelcima – ja, Svevišnji, koji vas posvećujem.** (istaknuo K. D.) Ja koji sam vas izbavio iz zemlje egipatske da budem vaš Bog, ja, Svevišnji« (Lev 22, 31–33.).³

Posveta Božjega imena pojavljuje se u *Bibliji*⁴ i kao djelo koje čini Bog kao odgovor na oskrvrnuće Božjega imena. Kako kaže prorok Ezekijel:

»Reci zato domu Izraelovu: Ovako govori Svevišnji Gospod: 'Što činim, ne činim radi vas, dome Izraelov, nego radi svetoga imena svojega, koje vi oskrvnuste među narodima u koje dođoste. **Ja ću posvetiti ime svoje veliko** (istaknuo K. D.) koje vi oskrvnuste posred narodâ u koje dođoste! I znat će narodi da sam ja Svevišnji' – riječ je Svevišnjeg Gospoda – 'kad na vama, njima naočigled, pokažem svetost svoju. Tada ću vas sabrati iz svih naroda i skupiti iz svih zemalja, natrag vas dovesti u vašu zemlju.« (Ez 36, 22–24)

Kiduš Hašem često se općenito pojavljuje u rabinskoj literaturi, osobito u talmudskoj literaturi.⁵ Majmonid ubraja *micvu kiduš Hašem* u svoju *Knjigu zapovijedi* i ova-ko o njoj piše:

² *Micva* – vjerska obveza, bogougodno djelo; *tarjag micvot*: 613 *micvi*; naziv za 365 zabrana i 248 zapovijedi iz *Tore*, kojih se pobožni Židov mora pridržavati; riječ *tarjag* izgovor je broja 613 napisanoga slovima hebrejskoga alfabeta (tav = 400, reš = 200, jud = 10, gimel = 3); jedan dio obrađuje čovjekov odnos s Bogom, a drugi dio čovjekov odnos s bližnjima; usp. K. DADON, *Židovstvo: život, teologija i filozofija*, Zagreb, 2009., 335.

³ *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, J. KAŠTELAN, B. DUDA (gl. ur.), Zagreb, 2008. U slučajevima kada se taj prijevod koristi tetragramom JHVH, autor ga zamjenjuje imenima Vječni, Gospodin, Svevišnji ili Gospod, jer u židovstvu nije dopušteno izgovarati Božje ime JHVH.

⁴ Kada god se u radu spominje *Biblija*, misli se na hebrejsku *Bibliju*.

⁵ Usp. Babilonski Talmud (= *BT*) *Baba Kama*, Vilnius izd., 1961. (= *Vilnius*), 113a, *BT Sanhedrin* (Vilnius) 74a; *Midraš Sifra*, Vilnius, 1862., Emor, 8.

»(...) a deveta zapovijed koju nam je On dao jest posvećivati Njegovo ime. Upravo je On rekao: 'Neka budem proglašen svetim među Izraelcima' (Lev 22, 32). Njegova zapovijed nam nalaže da javno obznanjujemo Njegovu istinitu vjeru u svijetu i da se ne bojimo boli koju bi nam mogao nanijeti neki agresor. Iako će nas možda neki silnik prisiljavati, ne smijemo ga slušati nego se radije moramo prepustiti smrti; i ne smijemo ga zavara-
vati da pomisli kako smo zanijekali [Boga i Njegovu Toru] – čak i ako [bez obzira na sve] vjerujemo u Njega, neka On bude uzvišen, u našim srcima (...).«⁶

Majmonid naglašava da je svakomu u izraelskom narodu zapovjedbano da posvećuje ime Božje tako što će biti odan *Tori* i njezinim zapovijedima, čak i ako će to u nekim slučajevima značiti da će morati žrtvovati svoj život. Upravo tako i piše u svojem halahičkom⁷ kodeksu:

»Cijelom domu Izraelovom zapovjedbano je u vezi posvećenja [Božjeg] velikog imena... Također, upozoreni su da ne oskvrnjuju [Njegovo sveto ime] ... Što to znači? Ako nežidov ustane i pokuša prisiliti Židova da prekrši samo jednu od zapovijedi Tore pod prijetnjom smrti, Židov tu zapovijed onda i mora prekršiti umjesto da pogine jer Tora ovako kaže u vezi micvot: 'Zato držite moje zakone i moje naredbe; tko ih vrši – u njima će naći život. Ja sam Gospodin!' (Lev 18, 5).⁸ [Dane su kako bi] čovjek po njima živio, a ne radi njih umro... Kada se to primjenjuje? To se odnosi na sve druge micvot osim klanjanja drugim bogovima, zabranjenih seksualnih odnosa i ubojstva. Ali, što se tiče tih triju grijeha, ako je čovjeku naređeno: 'Prekrši jedan od njih ili budi ubijen', čovjek mora radije položiti svoj život nego prekršiti zabranu. Sve navedene [iznimke] vrijede [samo onda kada se ne odnose] na te zabrane...«⁹

⁶ Vidi MAJMONID, *Sefer HaMicvot*, Jeruzalem, 1990. 58–59.; vidi i r. A. HALEVI, *Sefer HaHinuh*, Jeruzalem, 1992. micva 296. III, 272.; vidi i r. J. KARO, *Šulhan Aruh*, Jeruzalem, 1992. Jore Dea hilhot Avodat Kohavim 157.; s heb. prev. K. D.

⁷ Halaha – 1. pravni dio židovske vjerske književnosti; naziv dolazi od glagola *halah* ('ići'), jer idemo, tj. slijedimo židovsko pravo; 2. pojedina odredba iz sustava halahe.

⁸ Mudraci su to ovako objasnili: »Budete li držali zapovijedi u njima ćete naći život, i nećete radi njih umrijeti.« BT Joma 85b, Jeruzalem, Steinsaltzovo izd. 1999. (=Steinsaltz), BT Sanhedrin (Vilnius) 74a.; s aram. prev. K. D.; Usp. MAJMONID, *Mišne Tora*, Jeruzalem, 1974. (reprint varšavskoga izdanja iz 1881.), Hilhot Šabat 2, 3.

⁹ MAJMONID, *Mišne Tora* Hilhot Jesode HaTora 5: 1–2.; vidi još MAJMONID, *Mišne Tora* Hilhot Roceah u Šmirat Nefeš 11, 4.; BT Hulin (Vilnius) 10a.; s heb. prev. K. D.

Temeljna je ideja te zapovijedi da u nekim slučajevima osoba koja vjeruje u Boga mora počinuti djelo koje pokazuje javno pristajanje uz pravila židovske vjere. Takvo djelo predstavlja posvećenje Božjega imena. Najbolji način na koji osoba može izraziti svoju iskrenu i potpunu vjeru u Boga jest biti spreman umrijeti na oltaru vjere i religije i tako posvetiti ime Božje. Takvim činom vjernik izražava svoje povjerenje i potpunu uvjerenost u Božju snagu i razumijevanje Njegove vlasti i božanstva.

Judaizam je vjera koja »svetost života« stavlja na vrh ljestvice svojih vrijednosti, o čemu svjedoči i načelo »pikuah nefeš«,¹⁰ prema kojem se gotovo sve zabrane *Tore* poništavaju ako je ljudski život u opasnosti.¹¹

No postoje i tri prijestupa (idolopoklonstvo, incest i prolijevanje krvi) koji imaju status »radije umrijeti nego prekršiti«. Ta su tri prijestupa, prema mišljenju judaizma, u tolikoj mjeri bogohulna i suprotna židovskom identitetu da osoba od koje se traži da prekrši te zabrane mora radije položiti svoj život negoli ih počinuti.

U tom kontekstu glavno je pitanje smije li osoba počinuti samoubojstvo ako se samo boji da će biti prisiljena počinuti jedan od triju navedenih grijeha ili možda postoji dopuštenje ili čak i obveza da se u određenim okolnostima počini samoubojstvo. Majmonid je ovako pisao:

»No, čak i u vrijeme proglašenja – tj. zavlada li opaki kralj kao što je bio Nabukodonozor ili njemu sličan koji onda izda proglas protiv Židova kojim traži da Židovi pogaze svoju vjeru ili jednu od zapovijedi – čovjek mora radije žrtvovati svoj život nego prekršiti **bilo koju** (istaknuo K. D.) zapovijed (...).«¹²

Majmonid objašnjava da kategorija posvećenja Božjega imena u vrijeme kada je na snazi proglas o uništenju judaizma ima i dodatno značenje. Kada se obznane proglašenja protiv judaizma i Židovima je zabranjeno ispunjavati zapovijedi svoje vjere, tada je vjernik obvezan žrtvovati svoj život za **svaku** (istaknuo K. D.) zapovijed.¹³ Jednako

¹⁰ Pikuah nefeš – opasnost po život; micva obveze narušavanja svih ostalih micva iz *Tore* u okolnostima koje to zahtijevaju radi spašavanja života. Vidi i K. DADON, Samoubojstvo u starozavjetnim spisima, Talmudu i rabinskoj literaturi, u: *Nova prisutnost* 20(2022.)2, 271–286., Ovdje: 282. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/406666> (3. 11. 2022.); Vidi još u K. DADON, *Židovstvo: život, teologija i filozofija*, 271–272.

¹¹ Vidi: K. DADON, Stav prema spašavanju života u židovskom zakonu, Milosrdni Samarijanac – ideal ili dužnost, moralna ili pravna obveza?, u: *Nova prisutnost* 15(2017.)3, 393–423. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/279220> (10. 4. 2022.); Vidi još u: BT Joma (Steinsaltz) 82a, 83a, 85a, 85b.; BT Ketubot (Vilnius) 19a, BT Sanhedrin (Vilnius) 74a.; vidi i r. J. KARO *Šulhan Aruh*, Orah Haim 329.

¹² MAJMONID, *Mišne Tora*, Hilhot Jesode HaTora 5: 3.; s heb. prev. K. D.

¹³ BT Sanhedrin (Vilnius) 74a.

tako, kada je Židov ubijen zbog svojega židovskoga podrijetla, naziva ga se *שׂוֹדֵף* *kadoš* – ‘svetcem’ i on se pridružuje drugim svetcima židovskoga naroda, ubijenima na najrazličitije načine tijekom povijesti. Stoga se i milijune Židova ubijene tijekom holokausta smatra mučenicima, *שׂוֹדֵף יָדוּשׁ*, na hebrejskom kedošim¹⁴, jer su umrli »עַל קִידּוּשׁ הָ« (»radi posvećenja Božjega imena«). U takvom slučaju prihvaćena definicija djela koje je uzrokovalo smrt Židova i pripada kategoriji *kiduš Hašem*, u judaizmu ne ovisi o voljnosti, svijesti ili ponašanju žrtve, nego o namjeri ubojice.¹⁵

Na kraju ovoga poglavlja treba reći i da duboka ideja dopuštenosti ili obveze da se što učini ili da se čemu suprotstavi te smrt koja može nastupiti kao posljedica u obama slučajevima potječe od ideje svjedočenja. Zajednica vjernika svojim životima predstavlja svoju vjeru te svjedoči o postojanju Boga, kako kaže prorok Izaija: »Vi ste mi svjedoci, riječ je Svevišnjega, a ja sam Bog« (Iz 43, 12). Stoga, kada je vjernik ubijen zato što pripada religiji ili kada žrtvuje vlastiti život kako bi zaštitio svoju vjeru (posvetio Boga), sam taj čin svjedoči o uvjerenosti u tu veličanstvenu ideju. Stoga je nužno u ovom kontekstu razumjeti uporabu riječi mučenik, porijeklom iz grčke riječi *μάρτυς* koja znači ‘svjedok’.

2. Samoubojstva u Masadi

U biblijskim deuterokanonskim knjigama i u djelima Josipa Flavija postoji više priča o samoubojstvima pojedinaca te o masovnim samoubojstvima radi posvećenja Božjega imena tijekom helenističkoga razdoblja.¹⁶ U ovom članku usredotočit ćemo se na priču o samoubojstvu u Masadi, uglavnom stoga što je ta priča o suicidu izazvala veliku halahičku raspravu zadnje generacije nakon utemeljenja Države Izraela, koja se dotiče mnogih pitanja vezanih za tu temu.

2.1. PRIČA O RATU

Krenimo od činjenice da je glavni i jedini izvor za priču o zbivanjima u Masadi knjiga Josipa Flavija *Židovski rat*. Bez toga izvora ne bismo ništa znali o bitci za Masadu. Rimski pisci i židovski izvori ne spominju tragični kraj zelota i upravo zato postoje oni koji smatraju da priču moramo pristupiti s izuzetnim oprezom i biti vrlo sumnjičavi prema izjavama Josipa Flavija, našega jedinoga izvora.¹⁷

¹⁴ Oblik množine od riječi *kadoš*- *שׂוֹדֵף*.

¹⁵ Vidi: E. FARBSTEIN, *Beseter Ra'am: Halaha, Hagut Umanhigut Bijemei Hashoa*, (heb), Jeruzalem, 2008., 132, 397–402.

¹⁶ Vidi napr: Mak 1, 1; Mak 1, 2; Mak 2, 14; J. FLAVIJE, *Židovski rat*, Knjiga IV, poglavlje 1: 10. Dostupno na: <http://penelope.uchicago.edu/josephus/war-4.html> (26. 1. 2022.).

¹⁷ Vidi: S. COHEN, Masada: Literary Tradition Archaeological Remains, and the Credibility of Josephus, u: *The Journal of Jewish Studies* 33(1982.), 385–405.

Veliki ustanak Židova protiv Rima počeo je 66. godine n. e. Četiri godine kasnije, 70. godine n. e. uništen je Jeruzalem i spaljen Hram. No bez obzira na to, židovski zeloti nastavili su se suprotstavljati Rimljanima. Na području Jeruzalema postojale su tri velike utvrde u kojima su se okupili pobunjenici, a najpoznatija je Masada. Rimljani su vrlo brzo uspjeli osvojiti dvije od tri utvrde [Mihvar – istočno od Mrtvog mora – i Herodium – nedaleko Betlehema], ali treću, Masadu, nikako nisu uspijevali zauzeti. Masada je izgrađena u vrijeme hasmonejskih vladara, na skrivenom mjestu nedaleko od Mrtvog mora, na vrhu visoke, stjenovite uzvisine koja joj je pružala prirodnu zaštitu. Herod ju je obnovio i pretvorio u sklonište za vrijeme nužde. Izgradio je velebnu palaču iz koje se pružao pogled na Mrtvo more. Palača je imala privatno i javno kupalište, skladišta za hranu i goleme spremnike za vodu, a na vrhu uzvisine bila je opasana dvostrukim zidom. Tu strateški smještenu utvrdi sa svime što se u njoj nalazilo zauzeli su zeloti svladavši rimske snage koje su bile zadužene za njezinu zaštitu. Zeloti ustanici, njih 960, naselili su se u utvrdi zajedno s obiteljima i tamo se zabarikadirali pod vodstvom Eleazara ben Jaira.

Rimska je vojska stigla pred Masadu koncem 72. godine n. e. i provela mjesec gradeci zemljane nasipe oko tvrđave kako bi se mogla popeti na vrh stijene s oruđem za rušenje zidova. U predvečerje Pesaha 73. godine naše ere, dan prije rimske invazije na Masadu, kada su žitelji Masade vidjeli da će se Rimljani ipak uspjati probiti u tvrđavu, odlučili su radije počinuti kolektivno samoubojstvo nego čekati da ih Rimljani zarobe.

2.2. PRIČA O SAMOUBOJSTVU

Josip Flavije piše da se zelotski ratnici isprva nisu složili s riječima Eleazara ben Jaira, koji ih je u govoru pozvao da ubiju svoje obitelji i počine samoubojstvo. No prvi govor nije polučio željeni učinak, pa je, da bi postigao uspjeh u svojoj misiji, ben Jair morao održati i drugi govor.¹⁸ U njemu je promijenio stil, unio logičke i filozofske argumente vezane uz smrt i besmrtnost duše. Ben Jair želio je zapaliti vatru junaštva u srcima opsjednutih. Stoga je svojim govorom uzbudio slušatelje i izlaganje završio ovim argumentima:

1. Smrt slobodnjaka bolja je od sramotne smrti roba izloženoga strašnom mučenju.

¹⁸ Usp. J. FLAVIJE, *Židovski rat*, Knjiga VII, poglavlje 8: 7. Dostupno na: <http://penelope.uchicago.edu/josephus/war-7.html> (26. 1. 2022.). Na hrvatskom je jeziku nedavno objavljena knjiga B. HAVEL, *Izrael: narod u danu rođen. Knjiga prva: povijest Izraela od Abrahama do Bar Kohbe (oko 2000. pr. Krista – 135.)*, Zagreb, 2022. koja donosi potpuni prijevod ben Jairova govora.

2. Rimljani će biti poniženi i sam pogled na ovaj herojski prizor izazvat će im užasnu nelagodu.

Uistinu, nakon tih dirljivih ben Jairovih riječi stanovnici Masade doista su počinili strašno djelo, a srca su im bila rastrgana između ljubavi za članove njihovih obitelji i potpune odanosti njihovoj vjeri:

»Grleći s ljubavlju žene i djecu, posljednji put ljubeći ih u suzama, ostvarivali su svoj naum, kao da njihove ruke nisu njihove nego tuđe.«¹⁹

Nakon što su svi poubijali članove svojih obitelji, svoje su stvari skupili na jednom mjestu kako bi ih zapalili. Bacanjem kocke izabrana su desetorica koji će ubiti ostale. Preostala desetorica ponovno su bacila kocku i onaj od njih kojem je tako bilo suđeno morao je ubiti svojih devetoricu drugova. Nakon što se uvjerio da su mrtvi svi koji su ležali na zemlji, posljednji među njima zapalio je vatru u svakom kutu kraljeve palače i ubio se. Tako su skončali borci u Masadi. Dvije žene i petero djece, koji su se skrili i tako preživjeli, Rimljanima su ispričali tu strašnu priču. Josip Flavije opisuje i reakciju zapanjenih Rimljana:

»A kada su ugledali mnoštvo ubijenih, nisu se veselili što su im neprijatelji izginuli, nego su se divili hrabrosti odluke i nepokolebljivom prijeziru smrti velikoga mnoštva.«²⁰

2.3. HALAHIČKA RASPRAVA

Mit o junaštvu ratnika iz Masade zauzeo je svoje mjesto u židovskom etosu i spremno su ga prihvatili i vođe sekularnoga cionističkoga pokreta kao temeljni mit o junacima spremnima umrijeti za slobodu, patos heroizma i suverenost.²¹ Kako se priča o Masadi ne pojavljuje u izvorima rabinske literature, rabini se nisu bavili tim slučajem. No u prvim godinama nakon utemeljenja Države Izraela, kada je priča o Masadi postala jedna od temeljnih priča izraelske javne svijesti i u Izraelskim obrambenim snagama (IOS), započela je halahička debata o tome je li strašno samoubojstvo u Masadi bilo u skladu sa židovskim zakonom.

¹⁹ J. FLAVIJE, *Židovski rat*, Knjiga VII, poglavlje 9: 1. Dostupno na: <http://penelope.uchicago.edu/josephus/war-7.html> (26. 1. 2022.); s eng. prev. K. D.

²⁰ J. FLAVIJE, *Židovski rat*, Knjiga VII, poglavlje 9: 2. Dostupno na: <http://penelope.uchicago.edu/josephus/war-7.html> (26. 1. 2022.); s eng. prev. K. D.

²¹ Usp. N. BEN-YEHUDA, *The Masada Myth: Collective Memory and Mythmaking In Israel*, University of Wisconsin, 1995.

Prvi koji se pozabavio tim pitanjem bio je rabin Šlomo Goren²² u članku koji je objavio dok je obnašao dužnost glavnoga rabina Izraelskih obrambenih snaga.²³ Nakon halahičke rasprave u kojoj je naveo izvore rabinske literature,²⁴ rabin Goren kaže da se postupak branitelja Masade ne smatra zabranjenim prema židovskom zakonu. Štoviše, on zaključuje da ne samo da su branitelji Masade imali pravo kada su počinili samoubojstvo, nego da im je takav postupak židovski zakon upravo i nalagao. Rabin Goren navodi dva razloga za takvo halahičko mišljenje: strah od teškoga mučenja i sprječavanje bogohuljenja. Po mišljenju rabina Gorena, branitelji su se s pravom bojali da će oni i njihove obitelji pasti u ruke Rimljana koji će ih teško zlostavljati i mučiti. Stoga je Židovu, koji u vrijeme rata padne u ruke okrutnoga neprijatelja koji će ga ubiti ili postoji opravdani strah da će biti zarobljen te mučenjem prisiljen da počini prijestupe koji su Židovu pod prijetnjom smrti zabranjeni,²⁵ zapovjedbom počiniti samoubojstvo.

Opkoljeni Židovi također su se bojali i poniženja kojem bi bili izvrgnuti kada bi morali stupati u slavodobitnoj procesiji Rimljana. Znali su da se upravo to dogodilo jeruzalemskim zatočenicima u Rimu. Prema mišljenju rabina Gorena, umjesto da padne u ruke neprijatelja koji će ga natjerati da pohuli Boga te nakon toga pogubiti, za vojnika je bolje počiniti samoubojstvo nego dati neprijatelju priliku da se tim činom hvali. Rabin Goren uspoređuje smrti ljudi u Masadi sa smrću Šaula:

»Filistejci su zavojštili na Izraelce, a Izraelci su pobjegli pred njima i padali pobijeni po gori Gilboi. Filistejci stisnuše Šaula i njegove sinove i pogubiše Šaulove sinove Jonatana, Abinadaba i Malki-Šuu. Boj je postao žešći oko Šaula. Izenadiše ga strijelci s lukovima i on pade teško ranjen od strijelaca. Šaul tada reče svome štitonoši: Izvuci svoj mač i probodi me da ne dođu ti neobrezanici i ne narugaju mi se. Ali se njegov štitonoša prestravi i ne htjede toga učiniti. Zato Šaul uze mač i baci se na nj. Kad je štitonoša vidio da je Šaul umro, baci se i on na svoj mač i umrije s njim.« (1 Sam, 31, 1–5).

On je uvjeren da je Šaul počinio samoubojstvo u skladu sa Samuelovim proročkim riječima. Po mišljenju rabina Gorena, Samuel je poticao Šaula da pođe u bitku u kojoj će poginuti tako što će pasti na svoj mač. U okolnostima koje smo ranije spo-

²² R. Šlomo Goren (1917. – 1994.), veliki učenjak i poznavatelj židovskoga zakona. Bio je prvi glavni rabin Izraelskih obrambenih snaga (1948. – 1968.). Nakon toga služio je kao glavni izraelski rabin od 1973. do 1983. godine.

²³ Š. GOREN, *Gevurat Mecada leor hahalaha* (heb), u: *Ohr Hamizrah*, 7(1960.) Tamuz-Elul, New York, 22– 27.

²⁴ Vidi K. DADON, *Samoubojstvo u starozavjetnim spisima, Talmudu i rabinskoj literaturi*, 282–285.

²⁵ Idolopoklonstva, incesta i prolijevanja krvi.

menuli samoubojstvo nije samo dopušteno, nego je i zapovjedbano. Rabin Goren napisao je taj halahički članak dok je djelovao kao glavni rabin Izraelskih obrambenih snaga i, naravno, operativne halahičke zaključke stvarao je na temelju herojske priče o Masadi. Neki od tih zaključaka odnose se i na vojnike IOS-a ako se nađu u situaciji da ih neprijatelj zarobi. Rabin Goren sudi da je u sljedećim slučajevima vojniku koji je pao u ruke okrutnoga neprijatelja dopušteno počinuti samoubojstvo, bilo svojom rukom ili time što će zamoliti prijatelja da to učini:

1. Ako se boji da će biti prisiljen prekršiti jednu od triju zabrana koje se ni pod prijetnjom smrti ne smije prekršiti.
2. Ako se boji da će ga neprijatelj strašnim mučenjem prisiliti da prekrši ostale zabrane i natjerati ga da prijeđe na drugu vjeru.
3. Ako će njegov pad u neprijateljske šake značiti sknavljenje Božjega imena, a vojnik će ipak nakon nekoga vremena biti ubijen.
4. Ako se boji da će ga neprijatelj mučiti kako bi otkrio vojne ili sigurnosne tajne, čime će ugroziti živote drugih ljudi.
5. Ako se boji nečovječnoga mučenja koje će s vremenom svakako dovesti do njegove smrti.

Tom se mišljenju i sudu rabina Gorena oštro suprotstavljao rabin Moše Cvi Neria,²⁶ koji je bio uvjeren da se na temelju postupka ljudi u Masadi ne smije zaključiti da je u sličnim situacijama dopušteno počinuti samoubojstvo. U članku kojim je odgovorio rabinu Gorenu, rabin Neria tvrdi da povijesno nije moguće ustanoviti kakva bi sudbina snašla ljude iz Masade da su se predali. On procjenjuje da je njihova sudbina jednaka sudbini onodobnih Židova – neki su pobijeni, neki su uspjeli pobjeći, a neki su doista odvedeni u Rim kao zatočnici i tamo prodani u sužanjstvo. Takva situacija ne zahtijeva samoubojstvo. S halahičkoga stanovišta rabin Neria naglašava vrhovnu i središnju vrijednost života u judaizmu. Što se tiče postupka kralja Šaula, glavnoga izvora kojim se rabin Goren služi kako bi opravdao samoubojstvo ljudi u Masadi, rabin Neria razlikuje dva slučaja. Prvo, na temelju biblijskoga teksta dokazuje da rabin Goren nije pravilno protumačio riječi proroka Samuela.²⁷ Samuel nije rekao Šaulu da treba pasti na mač (tj. počinuti samoubojstvo), nego da će pasti od mača, što znači da će poginuti u

²⁶ R. Moše-Cvi Neria (1913. – 1995.) bio je izraelski rabin, učitelj, pisac i dekan ješive te je služio kao član izraelskoga parlamenta Kneseta (1969. – 1974.). R. Neria utemeljio je pokret ješive Bnei Akiva i predsjedao je njime te drugim obrazovnim institucijama i bio je jedan od najutjecajnijih učenika rabina Abrahama Izaka Kuka.

²⁷ Utemeljeno na objašnjenju midraša *Jalkut Šimoni*, Jeruzalem, 1960. (reprint varšavskoga izdanja iz 1878.), Samuel, 140–141.

ratu. Rabin Neria također isto dokazuje i na temelju Šaulove molbe štitonoši da ga ubije: Da je Samuel uistinu naredio Šaulu da *padne na mač*, zašto bi onda Šaul od svojega štitonoše tražio da ga ubije?

Rabin Neria nadalje kaže da, čak i ako prihvatimo tumačenje da je Samuel doista zapovjedio Šaulu proročkom naredbom da padne na svoj mač, to svejedno ne opravdava samoubojstvo boraca iz Masade jer postoji dobro poznato halahičko pravilo da *ni jednom proroku nije dopušteno da išta doda ili promijeni u zakonima Tore*²⁸ te da ako je prorok prorokovao nešto vezano za halahu, njegovo se proroštvo odnosi samo na njegovo vrijeme, a ne i na ostale generacije. Rabin Neria dalje navodi da presuda rabina Gorena u vezi s borcima iz Masade nije u skladu s mišljenjima nekih halahičkih autoriteta. Po njegovu mišljenju, čak i ako postoji bojazan da će neprijatelj zatočenika natjerati da prisilno prijeđe na drugu vjeru služeći se teškim mučenjem, zabranjeno je počinuti samoubojstvo i nikako nije moguće reći da u takvom slučaju postoji zapovijed da se počini samoubojstvo, kako je pisao rabin Goren.

Iduće riječi rabina Nerije iz njegova članka na najbolji način predstavljaju njegov stav i objašnjavaju njegov halahički pristup:

»Čak i ako pretpostavimo da su okolnosti opravdavale njihov postupak, vrlo jasno se moramo suprotstaviti načinu razmišljanja njihova komandanta Eleazara ben Jaira, koji je vjerovao da je samoubojstvo nužan čin ne samo za junake Masade nego i za cijeli narod (...). Nema potrebe dokazivati da te riječi nemaju stvarnu težinu jer zapovjedom nam je brinuti se o svojem postojanju i svojem životu, čak i pod uvjetom predaje i zatočeništva (...) a naša braća, koja su bila u nevolji i zatočeništvu, u getima i logorima smrti, podvrgnuti mučenju i zlostavljanju te grijesima protiv naše religije, da su se oni ponašali kako je navedeno u ovoj presudi, od njih ne bi ostalo ni traga, ne bi ostao ni jedan izbjeglica.«²⁹

Po mišljenju rabina Nerije, branitelji Masade bili su se obvezni predati, preživjeti i nadati se da će bar neki od njih nastaviti živjeti i u budućnosti ispunjavati barem neke zapovijedi *Tore*.

Čini nam se da postoji ideološka razlika između rabina Gorena i rabina Nerije. Za rabina Gorena suverenitet je bio od središnje važnosti te je on, kao glavni rabin IOS-a, nastojao naglasiti osobitu ulogu IOS-a u obrani suvereniteta Države Izraela. Stoga je za njega bilo izuzetno važno opravdati postupke branitelja Masade. S druge

²⁸ Usp. Pnz 13, 1; Midraš *Sifra* Vilnius, 1862., Behukotaj 13, 6; MAJMONID, *Mišne Tora*, Hilhot Jesode HaTora 9, 1–4.

²⁹ R. M. C. NERIA, Hitabdut anše mecada bahalaha, (heb) ljeta 1961., u: *Cnif Meluha – Berur Halahot veljune halahot* (2002.), 196–198.; s heb. prev. K. D.

strane za rabina Neriju upravo opstanak izraelskoga naroda tijekom teških stoljeća provedenih u izgnanstvu bio je glavni razlog uskrsnuća židovskoga naroda u njegov domovini poslije dvije tisuće godina. Prema njegovu mišljenju, heroizam nije uvijek definiran oružjem i smrću, nego se pravo junaštvo očituje u saginjanju do poda, čime se Židov odriče svoje slobode i suvereniteta, ali zadržava kontinuitet življenja židovskim životom. Po mišljenju rabina Nerije, kontinuitet židovstva najveća je vrijednost. Takav kontinuitet ne može postojati dopusti li se suicid radi posvećenja Božjega imena, nego se temelji na nadljudskoj borbi za opstanak, čak i onda kada ona uključuje poniženje i mučenje radi posvećenja Božjega imena tijekom života.

2.4. SAMOUBOJSTVO PREMA JOSIPU FLAVIJU

Čini mi se da pravi razlog zbog kojega su se Eleazar ben Jair i njegovi ljudi odlučili počiniti samoubojstvo nije bio ni strah od kršenja triju zapovijedi koje Židov ni pod prijatnom smrću ne smije prekršiti ni strah od nepodnošljivoga mučenja,³⁰ kako je pokušao protumačiti rabin Goren.

Što ih je najviše mučilo i zašto su se odlučili na to užasno djelo, jasno je napisano nekoliko puta u jedinom izvoru te priče, djelu Josipa Flavija. Eleazar ben Jair svoj prvi govor započinje izlažući o samoj biti zelota, samoj srži slobode:

»Odavno smo odlučili, prijatelji, da ne robujemo niti Rimljanima, niti ikome drugome, osim Bogu, jer je samo On istiniti i pravedni gospodar ljudi, a sada je nastupio čas kada djelima moramo potvrditi svoju odluku.«³¹

On također zaključuje i svoj drugi govor vrijednošću ljubavi prema slobodi, najvišom vrijednosti bez koje život nije vrijedan življenja:

»Neporobljeni od neprijatelja, slobodni ćemo i umrijeti, zajedno sa ženama i djecom, prestat ćemo živjeti. **Tako nam naređuju zakoni.** (istaknuo K. D.)«³²

ben Jair ističe da je samoubojstvo radi vrijednosti slobode u skladu sa zakonima *Tore* i judaizma. No ne postoji *zakon* ni u *Tori* ni u rabinskoj literaturi prema kojem bi Židov imao obvezu počiniti samoubojstvo kako bi zadržao slobodu umjesto da pođe u sužanjstvo.

³⁰ Josip Flavije piše da se zeloti ne boje najstrašnijega mučenja. Usp. J. FLAVIJE *Židovske starine*, Knjiga XVIII: poglavlje 1: 6. Dostupno na: <http://penelope.uchicago.edu/josephus/ant-18.html> (26. 1. 2022.).

³¹ J. FLAVIJE, *Židovski rat*, Knjiga VII, poglavlje 8: 6. Dostupno na: <http://penelope.uchicago.edu/josephus/war-7.html> (26. 1. 2022.); s eng. prev. K. D.

³² *Isto*; s eng. prev. K. D.

O kojim drugim zakonima onda govori Eleazar ben Jair?

To se pitanje može objasniti zakonima zelota prema kojima je sloboda vrhunska vrijednost za koju je vrijedno umrijeti. Josip Flavije govori o četirima klasama Židova koje su postojale u vrijeme drugoga Hrama: eseni, saduceji, farizeji i zeloti. Opisujući zelote, on kaže:

»Ti ljudi u svemu se slažu s farizejskim stavovima; **ali, nerazrješivo su privrženi slobodi** (istaknuo K. D.) ; i kažu da je Bog njihov jedini vladar i gospodar. Također se ne boje niti jedne vrste umiranja ili smrti; niti ih potresa smrt njihovih rođaka; niti ih takav strah može natjerati da bilo kojeg čovjeka zovu svojim gospodarom.«³³

Josip drugdje spominje i da je kult zelota utemeljio Juda iz Galileje, čovjek koji je propovijedao protiv plaćanja poreza Rimljanima i poticao ljude na pobunu protiv Rimljana jer je zabranjeno prihvatiti vlast čovjeka, a dopušteno je prihvatiti samo jaram kraljevstva nebeskog.³⁴ Čini se da je ljubav prema slobodi bila vrhovna vrijednost i zakon u očima zelota, boraca iz Masade, ali ne i stvarni zakon koji su prihvatili farizeji. Put zelota nije put većine u judaizmu, farizeja. Stoga s jedne strane čovjek ne smije iz samoubojstva kralja Šaula učiti o postupcima zelota niti bi s druge strane trebao iz djela zelota izvući pouku za našu generaciju.

3. Samoubojstvo u holokaustu

Holokaust je već gotovo 80 godina pratitelj židovskoga naroda i duboko je ukorijenjen u židovsku nacionalnu svijest. Priče preživjelih kao da su potekle iz nekoga košmarnoga filma, s nekoga drugoga planeta, daleko od života na koji smo se naviknuli. Tijekom holokausta čin samoubojstva trebao je biti odgovor na patnju te utočište od mučenja i straha. Kako se rat nastavljao, količina boli povećavala se, obitelji su razorene, neke pobijene, a njihovi članovi ostali su sami na svijetu. Tama se proširila, nada nestala, a očaj postajao sve rašireniji. No broj samoubojstava među Židovima koji su živjeli u neljudskim uvjetima geta i logora smrti i dalje je ostao iznenađujuće mali. U ovome dijelu članka detaljnije ćemo se usredotočiti na razne vrste samoubojstava koja su se događala za vrijeme holokausta. Prva vrsta bila su samoubojstva iz različitih razloga za koje je dopuštenje traženo putem pitanja postavljenih pojedinim rabinima. Druga vrsta samoubojstva bio je beznađan oružani otpor koji je bio jednak suicidu. Na kraju ovoga poglavlja prodiskutirat ćemo i ra-

³³ J. FLAVIJE, *Židovske starine*, Knjiga XVIII, 1: 6. Dostupno na: <http://penelope.uchicago.edu/josephus/ant-18.html> (26. 1. 2022.); s eng. prev. K. D.

³⁴ J. FLAVIJE, *Židovski rat*, Knjiga II, poglavlje 8: 1. Dostupno na: <http://penelope.uchicago.edu/josephus/war-2.html> (26. 1. 2022.).

svijetliti ponašanje rabina raznih zajednica koji su mogli spasiti sebe i svoje obitelji, ali su umjesto toga odlučili ostati uz svoju zajednicu, bez obzira na jasnu spoznaju o strašnom kraju koji ih očekuje.

3.1. RESPONSE

U vrijeme holokausta i svega užasa koji ih je tih dana okruživao, Židovi su svojim rabinima postavljali uistinu tragična pitanja. Predstaviti ćemo samo dvije *response*.³⁵ Jedno je pitanje postavljeno u getu grada Kovna u Litvi, a drugo u Auschwitzu.

3.1.1. Rabin Oshry – Geto grada Kovna³⁶

Počiniti samoubojstvo radi židovskoga sprovoda i sahrane među Židovima

»Dana 27. listopada 1941. godine, u vrijeme velike pomutnje, posjetio me jedan od uvaženih članova zajednice. Došao je k meni u suzama koje su mu tekle niz obraze i postavio mi pitanje života i smrti. Smatrao je da ne bi mogao izdržati patnju kada bi bio prisiljen gledati kako mu pred očima ubijaju suprugu, djecu i unuke. Njemački sadisti imali su razrađen sustav istrebljivanja. Kako bi ubojice uživali u patnji svojih žrtava, običavali su ubijati djecu pred očima njihovih roditelja, žene pred očima njihovih muževa. Tek nakon što bi zadovoljili svoju krvožednost, prekratili bi muke i muškarcima. Kako je osjećao da bi mu bilo previše bolno svjedočiti strašnim mukama svojih voljenih, čovjek je pitao smije li prije okončati vlastiti život, kako ne bi morao gledati smrt onih koje voli. Osim što bi tako bio pošteđen strašne smrti u neopisivoj patnji, imao bi i priliku biti pokopan među Židovima na židovskom groblju u getu.«³⁷

Kao što vidimo, briga za pravilan židovski sprovod predstavljala je važan razlog za samoubojstvo, jer su oni koji su ubijeni u koncentracijskim logorima, logorima smrti ili na putu prema takvim logorima, sahranjivani u masovnim grobnicama ili

³⁵ *Responsa* – odgovori, u hebr. izvorniku: šeelot utešuvot – pitanja i odgovori; kratica: šut; književnost razmjene pitanja i odgovora, prije svega o halahi, između rabina i sudova u cijeloj dijaspori, od doba gaona do danas. Vidi još u K. DADON, *Židovstvo: Život, teologija i filozofija*, 540–541.

³⁶ O rabinu Ephraimu Oshryju i getu grada Kovna vidi: K. DADON, Duhovni otpor tijekom holokausta – Interpretacija izabranih primjera literature *response*, u: *Crkva u svijetu* 51 (2016.)2, 203–234, ovdje: 209–210. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/237788> (10. 4. 2022.).

³⁷ Vidi: r. E. OSHRY, *Responsa from the Holocaust*, NY, 1989., 34–35. Za detaljni odgovor vidi hebrejsku inačicu: *Responsa* rabina E. OSHRY, *Mi-ma'amaqim*, New York, 1959. I, dio 6, 45–52.; s heb. prev. K. D.

spaljivani³⁸ i nisu sahranjivani prema židovskom običaju. Rabin, čije mišljenje se temeljilo na presedanu kralja Šaula koji je počinio samoubojstvo kako bi se spasio poniženja koje bi mu neprijatelj nanio, prihvatio je razmišljanje toga čovjeka i presudio da mu je u tom slučaju prema židovskom zakonu dopušteno počiniti samoubojstvo. Ali inzistirao je da njegova presuda ne smije postati javno poznata jer bi javno dopuštenje samoubojstva predstavljalo predaju neprijatelju. Samoubojstvo se smatra strašnom hulom Božjega imena jer pokazuje da osoba nema povjerenja u Božju sposobnost da spasi židovski narod. Na kraju svojega odgovora rabin Oshry ponosno navodi:

» (...) u getu grada Kovna dogodila su se samo tri samoubojstva, a počinih ih ljudi koji su postajali sve depresivniji. Ostali žitelji geta vjerovali su Bogu i nadali su se da On ne će napustiti svoj narod.«³⁹

3.1.2. Rabin Tzvi Hirsch Meisels⁴⁰ – Auschwitz

Čovjek je spreman umrijeti kako bi spasio prijatelja, velikoga znalca *Tore*:

» (...) Među dječacima u samici koji su iščekivali svoju strašnu sudbinu bio je i moj dragi učenik (...) po imenu Moše Rosenberg (...) iz mjesta Salgótarján u Mađarskoj. Iako mu je već bilo dvadeset godina, bio je nizak, a kako je 'test dobi' u logoru bio takav da je onaj koji nije dosegao točno definiranu visinu smatran premladim, i on je pridružen dječacima osuđenima da budu spaljeni (...) Tada mi je pristupio mladić od otprilike 15 godina iz mogega grada Váca, po imenu Akiva Manan (...) i rekao mi: 'Rabine (...) odlučio sam umrijeti umjesto njega [Mošea Rosenberga], čak i ako mi rabin ne da izričito dopuštenje. Samo tražim da mi rabin obeća da ne ću, sačuvaj Bože, biti smatran samoubojicom koji nema udjela u budućem svijetu (...) ja sam ga prekorio i rekao mu da mu to ne mogu obećati i dodao sam da na Nebu nema razlike između toga tko će biti ubijen, ti ili on. On je briznuo u plač i rekao mi: 'Rabine, zasigurno postoji velika razlika između Mošea i mene jer Moše je veliki, mudri učenik od kojega će svijet još imati itekakve koristi, a ja, nažalost, nisam ni blizu njegovoj razini znanja. Osim toga cijela mi je obitelj spaljena u krematoriju, a ja sam ostao sam, usamljen i ožalošćen na svijetu. Po čemu sam ja bolji od njih? Tako ću barem svojom smrću učiniti nešto uzvišeno,

³⁸ Kremacija je strogo zabranjena u judaizmu, vidi: K. DADON, Kremacija u starozavjetnim spisima Biblije i u židovskome pravu, u: *Obnovljeni život* 69(2014.)4, 485–496. Dostupno na: <https://hr-cak.srce.hr/file/193958> (10. 4. 2022.).

³⁹ *Responsa* rabina E. OSHRY, *Mi-ma'amaqim*, 52.; s heb. prev. K. D.

⁴⁰ O rabinu Tzviyu Hirschu Meiselsu vidi: K. DADON, Duhovni otpor tijekom holokausta, 227–228.

predat ću svoj život, koji i tako nije vrijedan ni groša, da spasim Mošea, čiji je život mnogo vrjedniji.’⁴¹

Rabin Meisels zapisao je da je sveudilj slušao dječaka, plakao zajedno s njim, ali mu svejedno nije dao dopuštenje da zamijeni Mošea. Tek nakon što ga je višekratno preklinjao, mladić je konačno pristao poslušati rabina i nije počinio to djelo.

3.2. HALAHIČKI STATUS ORUŽANOGA OTPORA TIJEKOM HOLOKAUSTA

Kako bismo s halahičke strane trebali promatrati oružani otpor tijekom holokausta?⁴² Treba li se beznadni ustanak protiv dobro nauljenoga nacističkoga ratnoga stroja smatrati samoubojstvom? Takva pobuna ustanike izlaže smrtnoj opasnosti i ugrožava živote ostalih Židova u getu ili u koncentracijskim logorima zbog reakcije nacista. Ili bi se otpor trebalo promatrati kao legitiman obrambeni rat protiv neprijatelja koji vas namjerava ubiti? Takav otpor ima cijeli niz prednosti, na primjer podizanje morala onih koji pate, nanošenje štete neprijatelju i donošenje odluke da ne ćemo poći u smrt poput ovaca na klanje. To pitanje povlači za sobom i iduće: Koji je smisao života iz perspektive religioznoga Židova? Je li život ograničen samo na biološko preživljavanje ili se treba boriti za život ispunjen moralnim židovskim sadržajem te ga pokušati zaštititi čak ako to znači i da riskiramo da ga izgubimo? Kada raspravljamo o statusu otpora u židovskom zakonu, ustanak u varšavskom getu može nam poslužiti kao dobar primjer. Postojali su rabini koji su izrijeком pozivali na oružani ustanak i osvetu protiv Nijemaca.⁴³ Bilo je i starijih rabina koji su, suočeni s neminovnom smrću, odabrali smrt u getu i sahranu na varšavskom židovskom groblju jer su znali da ne će preživjeti transport i logore te su se stoga odupirali. Jedan je rabin, na primjer, pokušao njemačkom vojniku oteti oružje i na mjestu je ustrijeljen i kasnije sahranjen u getu.⁴⁴ Bilo je i onih rabina koji su se suprotstavljali oružanom otporu i smatrali ga zabranjenim samoubojstvom koje ne samo da uzrokuje smrt pobunjenika nego i ugrožava živote ostalih.⁴⁵

⁴¹ Vidi i u r. T. H. MEISELS, *She'elos Uteshuvos Mikadshei Hashem* (Heb), Jerusalem, 2008., I, Šaar Mahamadim, pitanja broj 4., 6–8.; s heb. prev. K. D.

⁴² O duhovnom otporu vidi: K. DADON, Duhovni otpor tijekom holokausta, 203–234.

⁴³ H. SEIDMAN, *Joman gečo Varša* (heb), Tel-Aviv, 1946., 218–221.; vidi i r. J. BAHRAH, *Responsa Havot Jair*, Lamberg, 1903., pitanja 213.

⁴⁴ Usp. isto, 55–56.

⁴⁵ Usp. M. BLOJ, *Lo Lehigarer im Hazerem – Emdatenu lemered Geto Varša*, (heb) u: S. A. STOKHAMER (ur.), *Kitve Rabi Moše Bloj*, Jeruzalem, 1983., 240–241.

Zagovornici oružanoga otpora svoj su pravorijek temeljili na slučaju kralja Šaula i na raznim komentarima, među ostalima, i onome RaDaka,⁴⁶ koji objašnjavaju da ako je čovjek u neprilici u kakvoj se našao Šaul, ne može pobjeći neprijateljima i zna da će sigurno biti ubijen, smije počiniti samoubojstvo. Ti su rabini presudili da je Židovima koji će biti poslani u smrt u pećima te će pritom biti ponižavani i zlostavljani, dopušteno boriti se protiv neprijatelja iako je jasno da nemaju izgleda pobijediti.

U tome kontekstu biblijski primjer Samsonova samoubojstva također se čini relevantan i iz njega učimo i možemo izvući zaključak o stavu prema oružanom otporu za vrijeme holokausta. Znamo da su Filistejci podvrgnuli Samsona strašnom mučenju te da bi mu se zasigurno osvetili zbog rušenja Dagonova hrama na njih i na samoga sebe.⁴⁷ Glavni motiv Samsonova samoubojstva bila je osveta neprijateljima, Filistejcima. Svojom smrću ubio je više Filistejaca nego tijekom života.⁴⁸ Njegovo samoubojstvo nije samo sebi bilo svrha, nego je glavni cilj bio nanijeti gubitke drugima, svojevrsni oblik osvete neprijateljima Filistejcima. To nalikuje na narav židovskoga oružanoga otpora tijekom holokausta. Otpor je bio jednak samoubojstvu. *Biblija* opisuje da je prije samoubojstva Samson molio Boga da mu vrati njegovu nadljudsku snagu kako bi uspio ispuniti svoju osvetničku zadaću te da mu je Bog uslišio molbu. To pokazuje da *Biblija* podržava Samsonov čin. Slično tomu, ni u rabinskoj literaturi ne pronalazimo osudu toga djela. Na temelju toga možemo zaključiti da je ustanak u varšavskom getu, kao i drugi oblici oružanoga otpora, bio opravdan, kao što se i Samsonov čin smatrao dopustivim. Štoviše, ustanici tijekom holokausta nisu vlastitom rukom sebi nanijeli zlo, nego su ih tijekom borbe ubili nacisti.⁴⁹

3.3. PONAŠANJE DUHOVNIH VOĐA I RABINA ZAJEDNICA TIJEKOM HOLOKAUSTA

U holokaustu su postojale dvije vrste duhovnih pastira. S jedne strane bili su tu rabini koje su njihovi sljedbenici i suradnici preklinjali da spase sebe i članove svojih obitelji, duhovni vođe koji su imali mogućnost pobjeći iz pakla i spasiti se, ali su odbili napustiti svoju pastvu. Takvi su rabini svojom sudbinom smatrali upravo ustanak s članovima svoje zajednice u teškim i strašnim trenutcima, u prenapučenosti

⁴⁶ Usp. K. DADON, Samoubojstvo u starozavjetnim spisima, Talmudu i rabinskoj literaturi, 278–279.

⁴⁷ Suci 16, 28–30.

⁴⁸ Suci 16, 30.

⁴⁹ Vidi: r. J. GERŠONI, Berure halahot beinjane haŠoa, u: *Emuna baŠoa, Ijun bamašmaut hajehudit – datit šel haŠoa* (heb), Jeruzalem, 1980., 19–21.

geta, koji su se zajedno s njima ukrkali na vlakove smrti i ostali uz njih do strašnoga, ponekad zajedničkoga kraja. Takvi su rabini služili kao izvor snage, utjehe i nade. Oni, među njima, koji su preživjeli pakao većinom su sudjelovali u obnovi judaizma poslije traume holokausta te u osnaživanju i rehabilitaciji preživjelih.

S druge strane bilo je i rabina, osobito u ultraortodoksnim hasidskim⁵⁰ zajednicama, koji su napustili svoju pastvu i spasili se. Takve rabine kritizirala je i javnost i cijeli rabinski svijet.⁵¹ Istraživačka literatura donosi analizu raznih slučajeva ponašanja rabina za vrijeme holokausta. Široku diskusiju o pitanju ponašanja hasidskih vođa tijekom holokausta pokrenula je Esther Farbstein. Po njezinu mišljenju, to se pitanje može sagledati s dviju strana. Za Haside je spasenje njihova vođe, admora⁵² jednako čudu jer su zahvaljujući tomu očuvani i hasidska zajednica i kontinuitet učenja *Tore*. S druge strane Farbstein navodi i potpuno suprotna mišljenja koja se pitaju kako su duhovni pastiri mogli napustiti svoje stado upravo u trenutku kada su mu bili najpotrebniji.⁵³ Farbstein objašnjava da je spasenje vođa hasidskih zajednica poteklo iz samih hasidskih zajednica, koje su spasenje svojih vođa smatrale svojim vrhovnim ciljem i svojevrsnom pobjedom nad nacistima koji su nastojali uništiti simbole judaizma i njegove predstavnike. Osim toga ti vođe nastavili su činiti

⁵⁰ Hasidizam – vjerski i društveni pokret čiji je utemeljitelj Baal-Šem Tov (1698. – 1760.), nastao oko 1740. među poljskim i ukrajinskim Židovima. Pokret se proširio prema istoku Europe. Baal-Šem Tov poučavao je neuke da postoje drugi način služenja Bogu: osjećajima. H. je u središte stavio i isticao čistu vjeru pred razumsko-filozofskom, a bio je umnogome pod utjecajem kabale, ali je odbacio askezu koja je bila raširena među kabalistima i usmjerio se na službu Bogu s radošću. H. se održao do smrti osnivača (1740. – 1760.) i do smrti (1772.) njegova učenika rabi Dov-Baera, poznatoga kao magid (pripovjedač) iz Mezriča. Nakon toga h. se raspao u više pokreta, a svaki je slijedio svoga vođu, zvanoga admor, koji je oblikovao osobiti karakter svojeg h., dajući mu osobni pečat. Među najpoznatijim smjerovima, koji postoje i danas, jesu: 'Breslav' iz Umana, Ukrajina. (utemeljitelj r. Nahman iz Breslava, 1772. – 1810.); 'Gur', poljska hasidska dinastija koja potječe iz grada Góra Kalwaria u Poljskoj (utemeljitelj rabi Jichak Meir Alter iz Gura, 1798. – 1866.); 'Habad' (skraćeno od: hohma, bina, daat = mudrost, razumijevanje, znanje) iz Bjelorusije (duhovni vođa i utemeljitelj jest r. Šneor Zalman iz Ladyja, 1747. – 1813.); 'Satmar', mađarska hasidska dinastija podrijetlom iz grada Satu Mare u Rumunjskoj, gdje ju je 1905. godine utemeljio r. Joel Teitelbaum (1887. – 1979.); 'Belz', hasidska dinastija utemeljena u gradu Belzu u zapadnoj Ukrajini (utemeljitelj je r. Shalom Rokeach (1781. – 1855.)); 'Vižnitz', hasidska dinastija utemeljena u gradu Vyzhnytsia u Ukrajini, utemeljitelj je r. Menachem Mendel Hager (1830. – 1884.). Danas je središnjica h. u Izraelu i Sjedinjenim Američkim Državama; vidi još u K. DADON, *Židovstvo: život, teologija i filozofija*, 206., 208., 356., 368., 382., 392.

⁵¹ Vidi I. HERŠKOVITZ, Elbon HaTora HaGaol Haze: Gilujim Hadašim al pulmus brihat harabanim miBudašpešt 1944 (heb), u: *Jad VeŠem* 37(2019.)1., 89–110.; E. FARBSTEIN *Beseter Ra'am* 55–130.; r. Yisachar Šlomo, TEICHTAL, *Eim HaBanim Semeicha*, (heb) Budapest, 1943., 312.

⁵² Admor – kratica za Adonenu morenu verabenu (Naš gospodar, naš učitelj i naš rabin), titula duhovnoga vođe hasidskih skupina.

⁵³ Usp. E. FARBSTEIN, *Beseter Ra'am*, 55.

sve što je bilo u njihovoj moći kako bi pomogli članovima svoje zajednice s mjesta na koje su pobjegli.⁵⁴ Keren-Kratz tvrdi da je kut gledanja presudan kada je riječ o pitanju ponašanja rabina za vrijeme holokausta.⁵⁵ Prema njegovu mišljenju, religijski hasidski stav ne može se uspoređivati sa sekularnim humanističkim pogledom na tu problematiku. Prema hasidskom mišljenju, admor je nadljudska figura koju nitko ne može prosuđivati jer, prema njihovu stavu, Nadnaravna Providnost određuje sudbinu ljudskih bića te su stoga i ponašanje i sudbina pravednika u Božjim rukama. S druge strane sekularno-humanistički pogled na svijet smatra da je svaki čovjek odgovoran za vlastite izbore i odluke te stoga u svakoj situaciji postoji samo jedan način ponašanja koji je moralno ispravan. Prema tomu stavu, odluka vođe da se odrekne mogućnosti osobnoga spasenja te riskira ili čak žrtvuje vlastiti život smatra se plemenitim činom. Vođa koji je pak pobjegao i napustio svoju zajednicu te je prepustio njezinoj sudbini ni u kojem se slučaju ne može smatrati plemenitim.⁵⁶ Postojali su i rabini kojima je uspjelo pobjeći, ali su odbili i dalje ostati na položaju hasidskoga rabina, unatoč inzistiranju članova njihove zajednice.⁵⁷

U tome kontekstu i kako bismo zaključili tu temu, smatram da mi je dužnost istaknuti žrtvu rabina Miroslava Šaloma Freibergera⁵⁸, zadnjega glavnoga rabina Hrvatske koji je ubijen u Auschwitzu. Rabin Freiburger bio je jako vezan za svoju zajednicu i odan joj, što je pokazao u mnogo navrata. Iako je zagovarao odlazak u tadašnju Palestinu, sam nije otišao, jer je smatrao da kao nadržabin mora ostati sa

⁵⁴ Usp. *isto*, 122 – 123.

⁵⁵ Usp. M. KEREN-KRATZ, Roe beli tzon o tzon beli roe: levatehem hakašim šel harabanim hahasi-diim behungaria bitkufat haŠhoa (heb), u: *Jalkut Moreshet* 101 (2020.), 69–95.

⁵⁶ Usp. *isto*, 88–89. Dalje u članku autor navodi sedam privatnih slučajeva mađarskih hasidskih vođa – nekima je ponuđena mogućnost bijega, ali su to odbili, dok su se drugi ponijeli na različite načine kako bi spasili sebe i svoje obitelji te su u tome i uspjeli (*isto*, 75–84).

⁵⁷ Usp. *isto*, 89. r. Baruch Rabinovich, nakon onoga što je smatrao propustom u vođenju tijekom holokausta i radi promjene religijskih stavova; r. Rabinovich bavio se pitanjem holokausta i njegovim teološkim značenjem, uključujući i raspravu smije li si Židov dopustiti da bude spašen iako će većina njegove kongregacije umrijeti kako bi posvetila Božje ime. Vidi: B. Y. Y. RABINOWITZ, *Sefer binat nevonim: divre hesber, ad kama šenitan lehasbir, mipne ma šalah Hašem et haŠoa*, Petah Tikva, 2021., 201.

⁵⁸ Freiburger, Miroslav Šalom (1903. – 1943.) rođen je u Zagrebu. Za rabina se školovao u Berlinu na Visokoj školi za židovske nauke. Pošto je 1936. postao zagrebački rabin, a 1942. nadržabin, žid. zajednica ponovno je doživjela zlatne trenutke – bio je prvi zagrebački rabin koji je rođen u Zagrebu, odnosno uopće u Hrvatskoj. U kratkoj karijeri obogatio je i hrvatsku i žid. kulturu. U najboljoj tradiciji rabinske mnogostranosti, bio je vjeroučitelj, hebreist, prevoditelj, diplomirani pravnik, doktor teoloških znanosti, plodan pisac i duhovni vođa zajednice. Njegovo najvažnije djelo, *Molitvenik*, standardan je i praktičan izbor molitava za cijelu godinu kojima je pridodano veliko poglavlje odlomaka iz Mišne i Talmuda. (*Židovski biografski leksikon* (ŽBL), radna inačica, I. GOLDSTEIN (ur.), LZMK). Dostupno na: <https://zbl.lzmk.hr/?p=3431> (10. 4. 2022.).

svojom pastvom. Zajedno s predsjednikom židovske općine Hugom Konom, bio je ključna osoba koja je nastojala spasiti židovsku zajednicu u Zagrebu i u NDH-u tijekom rata. Posjećivao je zatočenike u sabiralištima, brinuo se o onima u logorima, intervenirao kod nadležnih, korespondirao s mnogim pojedincima i ustanovama u državi i u inozemstvu, a osobito s nadbiskupom Alojzijem Stepincem. Nadbiskup Stepinac nudio mu je spas, ali on nije prihvatio tu ponudu kada je od kardinala saznao da će članovi njegove općine biti deportirani.⁵⁹ U noći s drugoga na treći svibnja 1943. godine uhićen je i deportiran u Auschwitz. Nije ni stigao do plinske komore. Prema izjavama nekih svjedoka, na ulazu u logor Auschwitz – oko 8. svibnja 1943. godine – prosvjedovao je protiv neljudskoga postupka prema pripadnicima njegove zajednice i odmah je, pred svima, ubijen.⁶⁰ Zagrebački Židovi i danas se ponose hrabrim činom žrtve rabina Freibergera.

Zaključak

U ovom smo članku govorili o bitnosti motiva *kiduš Hašem* – ‘posvećenja Božjega imena’ pri donošenju odluke o počinjenju samoubojstva te smo analizirali postupak kolektivnoga samoubojstva zelota koji su branili Masadu, kao i više oblika samoubojstva i žrtvovanja u doba užasnoga holokausta.

Postoji mnogo dodirnih točaka između situacije s kojom su se suočili zeloti u Masadi te situacije oružanoga židovskoga otpora za vrijeme holokausta. Oba ta događaja primjeri su »samoubilačkog rata«. Ni borci iz Masade ni žrtve holokausta nisu imali nikakvih izgleda suočeni s neprijateljem, kao ni stvarne mogućnosti za bijeg. Stoga je tijekom holokausta priča o Masadi bila izvor nadahnuća za oružani otpor općenito te za ustanak u getu. Ne iznenađuje stoga ni naslovnica glavnih židovskih novina u Palestini koja je objavila priču o padu varšavskoga geta riječima: »*Varšavska Masada je pala*«. ⁶¹

Iz analize kolektivnoga samoubojstva u Masadi vidjeli smo da postoje dvije ideološke rabinske škole. Ona koju predvodi rabin Goren opravdava samoubojstvo zelota u Masadi i smatra neovisnost židovskoga naroda na vlastitom tlu vrhovnom vrijednošću te stoga promatra zelote iz Masade kao borce za slobodu, junake koji su primjer današnjim vojnicima IDF-a. Upravo stoga u pet slučajeva koje smo naveli, kada vojnik padne u neprijateljsko zatočeništvo, samoubojstvo je dopušteno. Dru-

⁵⁹ Tu sam informaciju osobno čuo od g. Amiela Shomronyja (1917. – 2009.) koji je u to vrijeme bio rabinov tajnik i osobno svjedočio kontaktima s kardinalom Stepincem.

⁶⁰ V. KOVAČ: *Intervju s Amielom Shomronijem, Freiburgerovim tajnikom 1942./43.* Bilten ŽOZ, 1992.; S. GOLDSTEIN, *Uz reprint Freiburgerova molitvenika iz 1938. godine*, u: M. S. FREIBERGER, *Molitvenik*. Zagreb, 1998.; ŽBL.

⁶¹ Naslovna stranica u: *Yediot Ahronot*, Tel-Aviv, 16. 5. 1943., 1.

ga škola, na čijem je čelu rabi Neria, smatra čin samoubojstva u Masadi pogreškom u prosuđivanju. Po mišljenju te škole, branitelji Masade bili su se obvezni predati i preživjeti jer su opstanak izraelskoga naroda i kontinuitet judaizma najvažniji.

Što se tiče samoubojstva u holokaustu, pokazali smo da je tijekom holokausta broj samoubojstava među Židovima bio iznenađujuće mali. U svojim *responsama* rabini su svjedočili da su većinu ljudi koji su htjeli počiniti suicid spriječili. Beznadni oružani otpor dobio je podršku većinu duhovnih vođa, no bilo je i onih rabina koji su se suprotstavljali oružanom otporu i smatrali ga oblikom zabranjenoga samoubojstva koje ne samo da uzrokuje smrt pobunjenika nego i ugrožava živote ostalih ljudi.

Na kraju smo i rasvijetlili ponašanje rabina raznih zajednica. Bilo je onih koji su mogli spasiti sebe i svoje obitelji, ali su odlučili ostati uz svoju zajednicu, kao i onih koji su bili spašeni uz pomoć svoje pastve, koja je u većini slučajeva stradala.

Čini se bitnim naglasiti da se halahičku raspravu ne smije promatrati kao pokušaj osude ljudi koji su počinili samoubojstvo. Mišna u traktatu Avot kaže: »Ne sudi bližnjega svoga dok se ne nađeš na njegovu mjestu.«⁶² Nemoguće je naći se na mjestu osobe koja je počinila samoubojstvo i doista shvatiti dubinu svega što joj se vrzma- lo glavom prije počinjenja takvoga užasnoga djela. Samoubojstvo, čak i kada je riječ o herojstvu, tragedija je koja osobama povezanim sa samoubojicom nanosi veliku tugu i neopisivu patnju – njegovoj obitelji, njegovu društvu i njegovu narodu. Vrlo je teško donijeti precizan propis u vezi sa situacijom u kojoj se osoba odlučuje uzeti svoj život u vlastite ruke jer njegova stvarnost i okolnosti u kojima se nalazi mogu biti tako teške da su za druge ljude upravo nezamislive. No svrha je halahe usmjeriti Židove i služiti im kao moralni kompas u trenutcima kada nas teške okolnosti moralne tmine, gubitak smjera i izuzetna okrutnost mogu gurnuti u moralni bezdan.

⁶² Mišna Avot 2, 4.; s heb. prev. K. D.

SUICIDE FOR RELIGIOUS REASONS AND AS AN ACT OF HEROISM

AN ANALYSIS OF SUICIDES AT MASADA AND SUICIDES DURING THE HOLOCAUST ACCORDING TO RABBINIC LITERATURE

Kotel DADON*

Summary: *In this article, the author analyzes and discusses the attitude of Judaism towards suicides committed for religious reasons, sometimes motivated by heroism. The article starts with an introduction, followed by a general overview of attitudes from Jewish laws towards suicides committed for the sanctification of God's Name. The central part of the article consists of an analysis of the collective suicide committed by zealots at Masada and the attitude of Judaism towards various suicide attempts during the Holocaust. In his research, the author uses sources from Jewish laws (halacha) to examine the appropriate attitudes towards these cases and to consider the practical implications of such cases on people today. Many sources of rabbinic literature used in this article, from Talmudic times to modern times, have been translated by the author from Hebrew and Aramaic into Croatian for the first time.*

Keywords: *suicide; Masada; Holocaust; rabbi; halacha; Talmud.*

* Assoc. Prof. Kotel Dadon, Ph.D., Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, 10000 Zagreb, Croatia, kdadon@gmail.com